

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

Subjekt Södergran. Om jagen i Edith Södergrans poesi. Red. Elisabeth Hästbacka, Anders E. Johansson & Anders S. Johansson. Makadam. Göteborg och Stockholm 2016.

Forskningen har länge sökt utreda vad det är för ett "jag" som formuleras i Edith Södergrans diktning. Södergrans tidiga biografier och historieskrivare (Gunnar Tideström, Erik Hjalmar Linder) var biografiskt inriktade och läste diktjaget som en återspeglning av författarens person, som man tänkte sig präglad av sjukdom, religiösa drömmarier och av olycklig kärlek präglade person. Senare läsare, som Birgitta Holm, Ebba Witt-Brattström och Holger Lillqvist, har i stället velat frigöra jaget från författaren Södergran och sett det som ett fiktivt, visionärt diktjag. I feministiska tolkningar är det ett triumfatoriskt jag som lyfts fram, extatiskt, demoniskt, paradoxalt, och med förankring i sekelskiftets kvinnorörelse.

I denna emancipatoriska läsning tillskrivs diktjaget identitet, det vill säga egenskaper och erfarenheter, som visserligen inte länkas till den biografiska författaren men som fungerar som referens till det jag som uttrycker sig i dikterna. Den bild av jaget som skrivs fram präglas också av en romantisk uppfattning av subjektet som ett enhetligt, handlingskraftigt, självbestämmande subjekt. Ett subjekt som tar makten över sitt eget liv och kan förändra världen.

Det övergripande syftet i antologin *Subjekt Södergran* är att undersöka Södergrans "jag" löskopplat från den romantiska bestämningen av subjektet som präglat tidigare forskning, vare sig den har hänfört jaget till den biografiska författaren eller till en frammanad Ny kvinna. Utgångspunkten för de flesta av antologins bidrag är dikten "Vierge moderne", med dess gäckande första rad: "Jag är ingen kvinna. Jag är ett neutrum".

Södergrans "jag" blir alltså här subjekt Södergran, vad betyder det? Utbytet av termen *jag* mot *subjekt* förskjuter diskussionens fokus från Södergrans jag som referentiellt till frågan om subjektet som å ena sidan en grammatisk kategori som betecknar den som utför handlingen i språkliga satser och, å den andra, subjektet som underkastat snarare än suveränt, i Louis Althusser's mening. Subjektiviteten innefattar alltså såväl agens och frihet som påtvingad underordning.

I antologins inledande essä "Kan Edith Södergrans 'jag' vara en port?" prövar Elisabeth Hästbacka att läsa "jag" i "Vierge moderne" som en tom

position, en grammatisk funktion utan referens till något specifikt subjekt. Läst på så vis blir diktens inledande sats inte det minsta konstig: "Jag" är ingen kvinna – för "jag" är ett pronomen.

Läsaren inbjuds att inta diktjagets position och på så sätt blir "jag" likt en port till insikten – hos det lilla barnet är den jublande! – om att andra också är "jag". "Jag" blir en länk mellan inre världar: "gungan" mellan allt och intet, eller mellan de formlösa världar som utgör allas vårt inre", skriver Hästbacka (18).

"Vierge moderne" tecknar därmed en bild av den frihet som ligger i att ett (dikt)jag kan ge sig själv vilka bestämningar det vill: "jag" är en tomhet, eller en svindlande utsiktspunkt, eller "en farkost för äventyrare, upptäcktsresande, älskande, skapande" (18). Det expansiva jaget är således inte ett uttryck för Södergrans eget (biografiska eller skapande) jag utan pekar ut en position som är möjlig att erövra för varje läsare.

Anna Lindhé skriver vidare i denna läsarorienterade anda i essän "Gör mig levande igen. Om dikt-läsningens relationella etik", och utvecklar den etiska dimensionen i Hästbackas tes. Lindhé diskuterar den etiska effekt som uppstår då "Vierge moderne" bjuder in läsaren att inta diktens jagposition. Det tänks ske ett möte mellan diktens jag och läsarens, där gränserna mellan nu och då, liv och död överskrids. Dikten fungerar som en länk, i Martha Nussbaums mening, mellan det som är och det som är möjligt för läsaren att erfara eller vara.

Läsaren möter alltså sig själv som en möjlig annan i dikten, och inte nog med det, diktens subjekt skapas av läsaren – inte av Södergran eller diktjaget, hävdar Lindhé. Det självskapande, grandiosa, emanciperade jag som så många Södergranforskare lyft fram – eller velat tämja – är något som de själva varit medskapare av. Denna typ av diktjagskonstruktion bygger på en subjekt-objektrelation mellan läsare och dikt, menar Lindhé, och hon förespråkar i stället en intersubjektiv lärt som erkänner diktjaget som subjekt. Den relation som då uppstår mellan två subjekt bär på en etisk potential.

Även Maria Jönsson tar avstamp i Hästbackas tes i essän "Jaget som randupplevelse. Ett performativt spår från Edith Södergran till Elin Cullhed" men finner den i förstone svårförenlig med den triumfatoriska tonen i "Vierge moderne". Jönsson menar att vi helt enkelt inte kan bortse från diktens hemhörighet i Södergrans samtid, då exempelvis kvinnan i Finland nyligen erövat rösträtt och därmed blivit en fullvärdig samhällsmedborgare.

Jönsson ser paralleller mellan Södergran och vår tids kvinnliga författare i framskrivandet av ett performativt diktjag. Eva Dahlgrens ”jag” benämner och skapar sig själv som mångfaldig i samma ögonblick; Silvana Imam omdefinierar villkoren för ett kvinnligt (arabiskt, lesbiskt) subjekt när hon rappar ”Jag är bastant finns bara en IMAM/Bara en IMAM och det är inte en man”. Och i flickskildringar av Monika Fagerholm, Aase Berg och Elin Cullhed skrivs en ny flicksubjektivitet fram. Texterna prövar olika performativa strategier (flickor som divor, ödlor, gudar), men diskuterar alla samma dilemma: hur tala som kvinna/flicka i en falloctrisk diskursiv ordning? Det är en svettig och fysisk kamp med språket och världen, som Jönsson skriver.

Essän ”Vad som helst. Det inessentiella hos Edith Södergran” spinner Anders E. Johansson vidare på *vad som helst*-tanken i Hästbackas essä och kopplar den till Giorgio Agambens, Gilles Deleuzes, Jacques Derridas och Jean-Luc Nancys tänkande om delaktighet i gemenskap på andra grunder än identitet och likhet. Samtidigt tillstår han att Södergrans jag ofrånkomligen är förbundet med feminismens framväxt i hennes samtid och därmed med en politisk gemenskap som bygger på vissa förenande egenskaper och erfarenheter, och som hämtar kraft i detta förhållande. Men, frågar Johansson, måste feminismen stå på en identitetspolitisk grund? I Södergrans diktning finner han aspekter som problematiserar ett essentialiserande sätt att skapa politisk identitet och han vill därför läsa dikterna som ett försök att i Agambens mening ”vrída språket ur det identiskas tvång och öppna det mot *vad som helst*” (96).

Till exempel påtalar Anders E. Johansson det komiska draget i Södergrans diktning som en poetisk teknik med feministiska potentialer. Södergran skämtar, river sönder och skapar listor över jagets tänkbara och otänkbara karakteristika, snarare än bygger upp triumfatoriska identiteter. Hon tecknar på så sätt ett ”vi” som *inte är något brödraskap* utan snarare [...] en parodi på just ett brödraskap”, skriver Anders E. Johansson, kanske ett systerskap (104). Systerskapet som en parodi på brödraskapet – det är en spännande tanke som hade varit intressant att höra mer om.

Anders E. Johansson söker olika vägar att förstå Södergrans ”jag” som på samma gång *singularitet* och *politisk identitet*, via en utläggning om den atonala musikens serialitet, och via Gayatri Spivaks idé om strategisk essentialism, en tillfällig identitetsformation som får tjäna som grund för krav på politisk förändring. I essän fungerar denna som sammanbin-

dande länk mellan de två till synes motsägelsefulla synsätten. Den althusserska paradoxen kvarstår dock – vi kan inte befria oss från den ideologiska interpellationens effekt som gör oss till undersåtar i samma ögonblick som vi talar. Anders E. Johansson menar emellertid att Södergrans dikter avtäckar detta förhållande på ett produktivt sätt genom att ifrågasätta föreställningen om att individen självklart hör ihop med och passar in i sin essentiella gemenskap.

Även Peter Degerman diskuterar diktens identitetspolitik i essän ”Inhemska praktexemplar till modernistbjässar”. Södergrans ikoniska status, hennes ”dimensioner” i Svenskfinland skulle kunna ses som en identitetspolitisk position eftersom hon väljer att skriva på svenska trots att hon själv framhöll tyska som sitt första språk, menar Degerman. Denna position överskrider emellertid om vi betraktar Södergrans dikter som exempel på *mindre litteratur* i Deleuzes och Guattaris mening: litteratur som inte låter sig definieras i förhållande till rådande kategorier utan har potential att omdefiniera dessa utifrån sin heterogenitet och sin marginalisering. Kanske går Södergran inte i täten för den nordiska modernismen utan *vid sidan om* på grund av sitt främlingskap i det svenska språket?

Degerman diskuterar också hur man kan frigöra Södergrans ”jag” från en historisk kontextualisering när den fungerar begränsande. Han hittar roliga exempel i den nutida språkmaterialistiska finlandssvenska poesis som fränkopplar Södergrans dikter från deras modernistiska eller biografiska kontext och i stället sätter dem i förbindelse med *vad som helst*. ”Mitt liv var en het villa” skriver Södergran; ”Mitt liv är en het lägenhet” skriver Peter Mickwitz i *Där bara diset återstår av paradiset* från 2008 (52). Degerman finner att dylika intertexter har makt att sätta språket i rörelse och bryta upp hierarkiska förhållanden.

I essän ”Subjekt och erfarenhet. En jämförelse mellan Södergrans ’jag’ och Otsukas ’vi’” utgår Ragnar Haake från det svårbegripliga i att jaget i ”Vierge moderne” verkar kunna vara allt möjligt – utom kvinna. Hur ska vi tolka detta? Eftersom det är diktens enda negativa bestämning av ”jag” ter det sig betydelsefullt.

Haake bredvidläser ”Vierge moderne” med Julie Otsukas kollektivroman *The Buddha in the Attic* som har ett ”vi” som likt Södergrans ”jag” upprepas genom texten. Han ställer bra frågor till texterna: ”Vad får de båda subjekten sagt om det mänskliga subjektets villkor och handlingsutrymme? Bär någon av dem, eller båda två, på en politisk kraft?” (33)

Haake diskuterar diktjagets negerande av kvinnan. Är det en påtvingad förlust eller ett frivilligt val? Han lutar först åt det senare: jaget har inte förvägrats identiteten kvinna utan valt bort den, i ett språkligt frihetsrus. "Vierge moderne" blir på så vis en principiell utsaga om individens fria vilja. Men Haake landar i att offret av kvinnan är något fatalt: "Diktens jag är en kvinna som bortser från att hon är subjektiverad som kvinna och som därmed frånsäger sig sin subjektivitet, sin möjlighet att tala tillbaka, vilket slutligen leder till att hon reduceras till ett tystat subjekt." (42) Haake befärdar att motståndet bara stärker den makt det utmanar; han hittar inte riktigt ut ur subjektiveringsdilemmat.

Det gör däremot Gustav Borsgård i antologins i mitt tycke mest intressanta bidrag "Med kroppen eller mot. Silvana Imam, Södergran och Beauvoirs dilemma". Borsgård sätter diktjaget i "Vierge moderne" i förbindelse med "Beauvoirs dilemma", Toril Mois benämning på en belägenhet som varje kvinnlig författare råkar i, nämligen: "skriver man som kvinna *mot* kroppen riskerar man att utplåna sin subjektivitet och nedvärdera sina erfarenheter; skriver man *med* kroppen riskerar man att fånglas av densamma" (54).

Borsgård frågar sig likt Ragnar Haake hur vi ska betrakta det södergranska negerandet av kvinnan. I Borsgårds läsning framstår det till en början som en förlust, snarare än en rusig frigörelse, men den långa och vindlande essän utmynnar ändå i en lycklig dialektik mellan själens frihet och den i det materiella förtöjda (kvinno)kroppen, ytterst möjlig på grund av det poetiska språkets radikala potential. Denna ligger i att kunna stapla paradoxala utsagor på varandra och bedriva kamp på flera nivåer samtidigt. Bland alla uttryck för det okroppsliga, "fria" jaget i "Vierge moderne" hittar Borsgård också en materialitetens, kroppslighetens, återkomst gömd: i "blodets viskning" och i "köttets längtan", och här får läsaren, jag personligen, faktiskt gåshud.

Många av antologins bidrag präglas av en vilja att hitta emancipatoriska potentialer bortom den referentiella språkfunktionen och bortom den romantiska subjektuppfattningen, vilket syns tydligt i Gustav Borsgårds essä. Till skillnad från de övriga medverkande refererar Borsgård till företrädesvis kvinnliga teoretiker och författare: Ebba Witt-Brattström, Simone de Beauvoir, Toril Moi, Judith Butler, Gayatri Spivak, Mara Lee, Fanny Söderbäck, Cecilia Sjöholm, Evelina Johansson, Virginia Woolf, Marie Silkeberg och Silvana Imam.

Anders S. Johanssons "Jungfruns åldrande. Det

starka diktjagets gåta" tillhör ävenså antologins mest glimrande essäer, delvis på grund av en klarhet i språket som förmår göra avancerade resonemang tydliga. Anders S. Johansson utgår från den feministisk-emancipatoriska läsningen av Södergrans motsägelsefulla "jag". Det har i forskningen kallats "det starka diktjagets gåta", ett uttryck myntat av Holger Lillqvist. Det är ett "jag" som bjudit in till naiva, biografiska läsningar, vilket Birgitta Holm påpekat. Denna läsart har dock skjutits i sank av Ebba Witt-Brattström, som i *Ediths jag* vänder sig mot "vanföreställningen" att Ediths "jag" refererar till författaren Edith Södergran. Nej, Södergrans "jag" är "ett fiktivt, litterärt jag" vars besvärjelse "bör tolkas som en nietscheansk och kvinnopolitisk strategi för att skapa sitt eget ursprung, ta makten över sitt eget öde, gripa formande in i världen", skriver Ebba Witt-Brattström i *Ediths jag: Edith Södergran och modernismens födelse* från 1997 (14). Med Birgitta Holms ord är dikten inte ett "konstativ" som beskriver ett faktiskt förhållande utan ett "performativ", en utsaga som tänks forma ett nytt subjekt.

Anders S. Johansson pekar på att Holms, Witt-Brattströms och även Benedikte Rostbølls resonemang rör sig kring några centrala distinktioner: den verkliga Edith ersätts med en fiktiv, konstativet med ett performativ; det gamla ställs mot det moderna, det manliga mot det kvinnliga. Det är enligt Anders S. Johansson ett grepp som förvisso skänker dikten poetisk styrka och politisk angelägenhet. Det är ett lovt värt projekt att skriva fram ett nytt kvinnligt subjekt. Men just de binära distinktionerna får postmodernisten i Johansson att stegra sig inför dessa läsningar av Södergran.

Och så dekonstruerar han elegant dikotomierna (verklig/fiktiv, konstativ/performativ, manligt/kvinnligt, gammal/modern). Han pekar på polernas ofrånkomliga samöre med varandra, deras tidslighet och deras inbegripenhet i pendlingen mellan litteraturens tillblivelse och förtingligande som två ständigt varandra motverkande och medspelande krafter.

Anders S. Johansson frågar sig sedan hur *starkt* det södergranska jaget är, och finner att styrkan också är svaghet: megalomanin innebär också isolering, friheten slår över i vanmakt, hävdar han med hänvisning till Ingrid Elams *Jag: En fiktion* från 2012. Det finns således i Södergrans dikter element av svaghet, isolering, och vanmakt som faller bort i en triumfatorisk-emancipatorisk läsning.

Både Elam och Witt-Brattström hänvisar till Nietzsche. Men Anders S. Johansson menar att

Elams läsning ligger närmare Nietzsches tal om subjektets frihet att välja, vilja och handla som ett självbedrägeri, i *Till moralens genealogi*. Subjektet framstår där inte som något som skapar sig självt utan som en verkan av andra krafter. Anders S. Johansson hävdar att denna Nietzscheläsning, som ju också är Judith Butlers och Michel Foucaults, bättre överensstämmer med hur Södergrans dikter fungerar. På så vis kan vi få syn på att diktjagets styrka också är en svaghet och att dess brist på enhetlighet är något utmärkande för subjektet.

Anders S. Johansson avslutar sin essä med ett metatextuellt resonemang om diktens främlingskap, i Adornos mening. Det är ett främlingskap som sätter oss i förbindelse med det vi är men inte förstår och som kan hjälpa oss att för en kort stund befrias från oss själva. Johansson slår alltså ett slag för bristen på igenkänning mellan läsare och diktjag som en kvalitet. Poängen med detta är etisk, tänker jag, på så sätt att det tvingar oss att stå ut med vår egen okunskap om den Andre, att stå ut med vår egen oförmåga att förstå den Andre och också oss själva.

Jagets styrka och svaghet är också något som Erika Skilström anknyter till i "En första gradens stjärna eller petrifierad silverfisk. Edith Södergrans och Sofia Rapp Johanssons dissociativa subjekt". Skilström tillhör uppfreskande nog dem som irriteras snarare än inspireras av Edith Södergrans dikter. Hon känner sig inte inbjuden i en (feministisk) gemenskap; någonting står i vägen i läsningen, som inte bara handlar om det stora tidsavståndet. Hon kan endast närma sig dikterna som oordnade fragment. När de ordnas prydligt framstår de som kvävande och provocerande osårbara.

Södergrans triumfer upplevs som en smäll på käften, inte bara för att Skilströms eget liv saknar denna typ av livsglädje utan för att Södergrans livsbejakande hållning känns poserade och oäkta: "de pompösa symbolerna döljer den sårbarhet som skulle ha potential att generera ett verkligt politiskt radikalt subjekt." (69)

Ett sådant subjekt hittar emellertid Skilström i den nutida poeten Sofia Rapp Johanssons diktsvit *Silverfisken* (2007), vars skildringar av våld och incest närmar sig det uthärdliga gräns. Det finns ett dissociativt drag som förenar Rapp Johansson och Södergran, menar Skilström, men hos Södergran förblir det överksamt "eftersom det lilla sårade och söndrade livet ständigt förnekas" (76). Skilström ser alltså inte styrka i Södergrans dikter utan framför allt ett problematiskt förhållande till svaghet och sårbarhet.

Antologins sista bidrag, Jenny Jarlsdotter Wikströms "Självporträtt. Ett Edith-jag i fotografier", är en finstämd presentation av Agneta Rahikainens två böcker om Edith Södergran som gavs ut härom året i Finland, en avhandling och en populärvetenskaplig version. Rahikainen vill med en "biomytografisk analys" problematisera den onyanserade bilden av Södergran som "den lungsjuka" författarinnan eller "sierskan i Raivola" som lever vidare i såväl biografier som litteraturhandböcker. Hon finner en annan Edith "en glad, vass och rolig, politiskt medveten, modig, trädklätrande och lite galen kvinna som – statistiskt sett – var en tbc-överlevare", som Jenny Jarlsdotter Wikström skriver (124).

Södergran var en flitig amatörfotograf, och ett av hennes favoritmotiv var katter. Detta kattarkiv utforskar Rahikainen och finner snarare än en "lyckokatt" en fränvänd och självtillräcklig katt. Fotografierna bryter därmed upp det tänkta sambandet mellan diktens lyckokatt och Södergrans älsklingskatt Totti; de utgör en spricka i den psykologiskt-biografiskt filtrerade bilden av Södergran och hennes katt. Fotografierna visar snarare på fotografens intresse för att fånga katternas "själ", deras egenheter och personlighet, på bild.

Även vissa av Södergrans sällan publicerade självporträtt uppvisar avvikelser från den gängse tuberkelsjuka bilden av författaren, menar Rahikainen. Här återfinns medvetet fränvända poser, vågat blottade axlar och Södergran som en välmående tonåring. Och Södergrans så kallade andefotografier – dubbelxponerade så att personen framstår som ett genomskinligt spöke – och *post mortem*-porträtt var något som var populärt i tiden, snarare än ett tecken på dödslängtan.

Rahikainen ger således en ny bild av Södergran men hon söker alltjämt efter den sanna Edith, påpekar Jarlsdotter Wikström. Det är svårt att göra annat – hon erkänner att även hon själv jagar Södergran med en förväntan på identifikation och suger åt sig detaljerna om hennes liv. Men kanske räcker det att känna igen sig i jaget som en som *tittar* och försöker säga något om det hon ser?

En hel antologi kring (i princip) en enda dikt och med Södergrans svärfångade "jag" – eller subjekt – som sammanhållande faktor. Jag finner greppet kongenialt som en illustration av tolkandets många möjligheter. Essäerna samtalar med varandra och bygger vidare på varandras tanketrådar. Författarna är inte ute efter att vederlägga tidigare forskning, utan vill snarare utvidga den, genom att problematisera den romantiska synen på subjekt-

skapandet och påtala begränsningarna i en referentiell läsning av diktjaget.

Hästbackas essä fungerar som en katalysator. Merparten av de andra essäerna förhåller sig till den, samtidigt som de sticker iväg åt olika håll på ett sympatiskt vis. Så detta är litteraturvetenskapande när det är som bäst: undersökande, kritiskt men generöst mot föregångare, i dialog med de samtida. Man känner en god seminarieanda stiga upp mellan raderna. Denna styrka kan emellertid också ses som en svaghet hos boken: det råder ibland en väl stark konsensus om att Deleuzes och Guattaris tänkande är det som bäst kan öppna upp de södergranska dikterna. Å andra sidan är Gustav Borsgårds essä ett exempel på hur långt man kan komma i diskussioner om kvinnlig subjektivitet om man hänvänder sig till feministiska teoretiker.

Likaså svävar Althussers ande över många av antologins essäer: hur kan subjektet vara fritt när det per definition är underkastat, *subiectus*? Subjektet konstitueras genom att svara på en interpellation där det kallas vid namn. I samma ögonblick som vi blir talande subjekt godtar vi alltså vår egen underordning inom en viss ideologi. Gustav Borsgård (ständigt denne Borsgård!) pekar emellertid på den av Judith Butler formulerade möjligheten att ”svara dåligt” på interpellationen, eller provokationen, vilket åstadkommer en förskjutning åt ett nytt håll. Varje individ har möjlighet att förskjuta gränserna för sin identitet genom att felcitera, härma dåligt eller överdriva de upprepade, performativa språkhandlingarna. Detta skevande skapar förutsättningar för en möjlig agens hos subjektet.

Antologin rymmer alltså variation och spännande motsättningar. Ragnar Haake gör för ett ögonblick jaget i ”Vierge moderne” till kartesian (!) eftersom dess väsen består i tänkandet och i ett avvisande av det materiella, medan Gustav Borsgård i samma dikt finner ett kroppens återvändande.

Också diktens etiska implikationer ger i antologin upphov till intressanta spänningar. En nussbaumsk läsaridentifikation med det möjliga och potentiella i dikten står emot en etik som bygger på ett (icke-)möte med det obekanta, det ovetbara, det som inte går att känna igen sig i och som just därför bidrar till ett etiskt förhållande till den Andre.

Hästbackas tes till trots är det svårt att undgå att diskutera diktjaget som ett referentiellt jag, visionärt, apoteoserande, paradoxalt och så vidare. Somliga försöker komma runt problemet genom

att tala om stilen i stället, andra genom att göra metatextuella läsningar, men så fort subjektivitet (allas vår) och intersubjektivitet (relationen till läsaren) dras in i resonemanget är det lätt att återigen hamna i diskussioner om diktjagets bestämningar (om än i oändligt antal). På så sätt kan man säga att de läsarorienterade tolkningarna har en viktig poäng i betonet av att diktjaget skapas av läsaren. Detta medgivande torde vara mycket viktigt: vi har svårt att tala om Ediths ”jag” avskilt från oss själva.

Antologin lyckas hursomhelst verkligen sätta Ediths ”jag” i gungning och även den tidigare forskning som ibland stelnat i en idealiserande rörelse. Denna idealisering kan dekonstrueras och öppna upp för ett diktjag med språklig makt att omdefiniera, eller rucka på, könets – den könade subjektivitetens – bojar utan att förneka sin sårbarhet.

Cecilia Annell

Jimmy Vulovic. *Propagandans berättarteknik*. Eureka – Ellerströms akademiska 53, Ellerströms. Lund 2016.

Jimmy Vulovic disputerade 2009 på en avhandling om Eyvind Johnson och Rudolf Värnlund. I hans artikelproduktion framträder ett intresse för journalistik och arbetarlitteratur. Dessa intresseområden är tillsammans med den av Vulovic 2013 utgivna handboken *Narrativanalys* mycket lämpliga utgångspunkter för det forskningsfält som han på senare år inriktat sig på och inom vilken han i rask takt publicerat tre arbeten: *Reform eller revolt: litterär propaganda i socialdemokratisk, kommunistisk och nationalsocialistisk press* (2013), *Propagandans berättarteknik* (2016), som här ska kommenteras, samt *Propaganda: historia, teori och analys* (2017).

I ett inledande avsnitt introduceras bokens frågeställningar och diskuteras som brukligt är bland annat teori, metod och material. Vulovic understryker att syftet denna gång inte är en historisk framställning eller att diskutera de ideologier som ligger bakom den kommunistiska respektive nazistiska propagandan. Målet är istället att genom att inrikta sig på formella aspekter söka efter likheter mellan dessa två typer av propagandistisk kommunikation. Jämförelserna mellan den kommunistiska och den nazistiska propagandan ska sedan leda fram till ”några generella slutsatser om propagandans berättarteknik” (10). En kort historisk exposé som låter läsaren stifta bekantskap med Le-